

e-ISSN: 2630-6417

International Academic
Social Resources Journal

ARTICLE TYPE
Research Article

SUBJECT AREAS
History of Religions

Article ID
66512
Article Serial Number
36

Received
22 October 2022

Published
30 November 2022

Doi Number
[http://dx.doi.org/10.29228/A
SRJOURNAL.66512](http://dx.doi.org/10.29228/A
SRJOURNAL.66512)

How to Cite This Article:
Karaoğlan, H. (2022).
"Kuddûsi Divanında Yer-Su
Kültü", International
Academic Social Resources
Journal, (e-ISSN: 2636-
7637), Vol:7, Issue:43;
pp:1586-1591.

Academic Social Resources
Journal is licensed under a
Creative Commons
Attribution-NonCommercial
4.0 International License.

Kuddûsî Divanında Yer-Su Kültü

Earth Water Cult In Kuddûsî's Anthology

Hamza KARAOĞLAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kahramanmaraş, Türkiye

ÖZET

Doğayı oluşturan dağ, tepe, ağaç, taş, su gibi varlıkların insanlar üzerinde etkilerinin olduğuna, ancak bu etkinin varlıkların kendilerinden değil, sahip oldukları ruhlardan kaynaklandığına; Yani bu etkinin, söz konusu varlıkların hissedilen, işiten, iyilik ve kötülük yapabilen malikler (iyeler) olmasından kaynaklandığına inanılmaktadır. Türklerin İslam öncesi sahip oldukları "İduk Yer-sub" kültü onların hayatlarını anlamlandırma ve yaşam biçimlerini şekillendirmede büyük bir öneme sahip olmuştur. Türklerin sahip oldukları ve içselleştirdikleri bu anlayışın İslam sonrasında da kendi aralarında yer bulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim geçmişten günümüze Anadolu'da yaşatılan çoğu dini tutum ve davranışların Türklerin eski inanışlarıyla bir şekilde bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu durumun izlerini Türk kökenli halkların günlük yaşamlarında görmek mümkün olduğu gibi, onların İslam'ı diğer milletlerden farklı anlama ve yorumlama biçimlerinde de görmek mümkündür. Bunun, Türklerin İslam öncesi inançları arasında önemli bir yer işgal eden Yer-su inanışlarıyla da yakın bir ilişkisi vardır. Daha çok gönül İslam'ı denebilecek bir din anlayışının hakim olduğu Anadolu coğrafyasında, Tekke Edebiyatı temsilcilerinin Toprak-Su inancının en güzel örneklerini sunmuş oldukları görülmektedir. Kuddûsî de bunlar arasındadır ve Divan'ında doğayı oluşturan tüm nesnelerin içselleştirilmesi ve kişiselleştirilmesine dair örnekler vererek her birinin farklı bir ruha sahip olduğunu göstermiştir. İslam öncesi bu inanışlar, bazen kendini gizleyerek bazen de aşikâr ederek Anadolu halk dindarlığı çerçevesinde günlük yaşamlarında varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kült, Yer-Su, Animizm, Ruh, Tabiat

ABSTRACT

It is believed that beings such as mountains, hills, trees, stones, and waters that make up nature have effects on people, but that this effect is not caused by the beings themselves but by the spirits they possess; In other words, it is believed that this effect is due to the fact that the beings in question are the possessors who feel, hear, and can do good and evil. The cult of "Iduk Yer-sub" [Sacred Earth-Water] which the Turks had before Islam, had a great importance in making sense of their lives and shaping their lifestyles. It is understood that this understanding, which the Turks had and internalized, also found a place among themselves after Islam. As a matter of fact, it is seen that most of the religious attitudes and behaviors that have been kept alive in Anatolia from the past to the present are somehow related to the old beliefs of the Turks. It is possible to see the traces of this situation in the daily lives of peoples of Turkish origin, as well as in their different ways of understanding and interpreting Islam from other nations. This has a close relationship with the Earth-Water beliefs, which occupied an important place among the pre-Islamic beliefs of the Turks. In the Anatolian geography, where a religious understanding that can be called heart-based Islam is dominant, the representatives of Tekke [Dervish Lodge] Literature seems to have presented the best examples of Earth-Water beliefs. Kuddûsî is among them, and he showed that each one has a different soul by giving examples of internalization and personalization of all the objects that make up nature in his Divan [Anthology]. These pre-Islamic beliefs continue to exist in their daily lives within the framework of Anatolian folk piety, sometimes by concealing themselves and sometimes by being obvious.

Keywords: Cult, Earth-Water, Animism, Spirit, Nature

1. GİRİŞ

Din duygusunun ortaya çıkmasında insanın doğa karşısındaki korku, gizem, hayranlık ve benzeri hisleri onu doğanın karşısında kayıtsız bırakmamıştır. Bu anlamlandırma süreçlerindeki ilk olgular dinin tarihselliği açısından ilk nüvelerinde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Naturizm, Animatizm, Animizm, Totemizm, Fetişizm, Mana gibi primitif dinlere ait tanımların örneklerini oluşturmuştur. İnsanın kendini ve çevresini anlamlandırma çalışması neticesinde ortaya çıkan bu ilk örnekler, toplumlarda ve bireylerde farklı dini tecrübeler yaşanması süreçlerini devam ettirmiş veya sonlandırmıştır. Süreçlerini tamamlayan veya değişim gösteren bu inanışlar bu süreçte önceki dini tecrübe, inanç, rit ve ritüeller gibi halka mal olmuş içselleştirilmiş değerler, dinler arasında örtülü veya açık bir şekilde yeni dini kabullerin içine girmiştir. Bu geçişler kasti bir taşınma olmayıp halka mal olmuş değerlerin içselleştirilmesinden kaynaklanmıştır. Bu geçiş unsurlarından birisi de İslam öncesi Türklerde görülen "ıduk-yer-sub" kavramıdır. Kutsal yer-su inancı Müslüman Türklerde açıktan bir inanç şeklinde olmasa da halkın günlük yaşayışları, söylemleri, şiirleri, masalları veya ilahilerinde kendilerine yer bulmuşlardır. Yurtlarına sıkı sıkıya bağlı olan Türkler, yeni göç ettikleri yurtlarına eski dağlar ve ırmaklarının adını vererek onları yeni yerlerinde yaşatmak istemişlerdir. Seyhun-Ceyhun isimlerinin Anadolu topraklarında Seyhan-Ceyhan adını alması bunun en güzel örneklerinden biridir. Bu bağlılık dini geçişlerde de makul bir şekle bürünerek kendini göstermiştir. İslam öncesinde var olan inançları bir sonraki yeni dinlerinde de yerini almıştır. Böyle bir durum Türkler'in İslam öncesi inanış ve değerlerinin İslam sonrasında da taşınmasına neden olmuştur. Bunların en başında ise Yer-su inançları gelmektedir.

2. TÜRKLERDE YER-SU KÜLTÜ

Dilbilimci ve bir mitolog olan Max Müller'e göre geleneksel toplumlarda gökyüzü, yeryüzü ve doğaya olan hayranlık ve saygı insanlara sonsuzluk duygusu vermektedir. Bu aşkın anlayış ise insanı tek Tanrıya götürmektedir.¹ Bir antropolog olan E. Burnett Tylor ise "Animizm" kavramı üzerinde durarak tabiatta insan ruhuna benzer diğer ruhların da olduğunu söylemektedir. Bu inanca göre doğa ruhlarla doludur. Yalnız yaşayan ve bir kişiliğe sahip olan doğadaki tüm yaratılmışların birer ruhları vardır. Esasında Tylor'a ait Animizm teorisinin, tabiatta canlı cansız her şeyde yani dağlar, taşlar, sular, kayalar gibi nesnelerin de bir ruha sahip oldukları anlayışından doğmuş olduğu kabul

¹ Edvard, Evans-Pritchard, İlkellerde Din (çev. Hüseyin Portakal), Öteki Yayınevi, Ankara 1999, s. 28-29

edilir.² Tylor'un öğrencisi Marett ise dinin menşei ile ilgili kabul edilen animizmi yetersiz bulmuş ve dinin kökeninin animizm öncesine dayandığını ileri sürerek bütün evreni kapsayan "mana" gücünün, insanın tabiatında bulunan varlıkların ayrı ayrı ruhlara sahip oldukları düşüncesi öncesinde var olduğunu ifade etmiştir.³ Animatizm olarak adlandırılan bu kavram insanın, tıpkı bir çocuk gibi çevresini ve doğayı dolduran bu şeylerin canlı olarak görülmesini ifade etmektedir.⁴

Natürizm, esasen Animizm'in ters yüz edilmesidir. Biri ruh tasavvurunu esas alır ve bunu tamim ile eşyada ruh tasavvuruna götürür. Diğeri ise tabiat vakalarının ayrı ayrı görünüşü ve canlılığı üzerinden ruh tasavvuruna ulaşır. Keza eski Türklerde görülen bir ağacı takdis ederek etrafında raks etmek veya bir su kaynağı etrafında ayin yapmak, tabiat hadisesinin takdisi demek olmakla beraber, ilksel Şamanlığın içinde bir hareket olarak kabul edilir. Doğacılık ise insan hayatındaki değişimlerle beraber tekâmül ederek sonunda Gök Tanrı ve Yer-su tasavvuruna oluşmasına hizmet eder ve bu onun din duygusunun gelişmesi ve vatan kültü gibi kavramların oluşmasında bir aşama teşkil eder.⁵

Türkler, dinî tarihleri içerisinde tabiatı birtakım güçlerin bulunduğu inancıyla ve tabiatı kutsallaştırmışlardır. Türkler arasında bu inanışın hangi şart ve tesirler çerçevesinde ne zamandan beri oluştuğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, içinde yaşadıkları tabiatın Tanrı tarafından yaratıldığını kabul etmiş ve bu sebepten tabiatı ve içindekileri kutsal saymışlardır. Bozkır kültürü temelinde oluşan eski Türklerin dini inançlarını, tabiat kuvvetlerine inanma, Atalar Kültü ve Gök Tanrı inancı olarak üç grupta toplamak mümkündür. Tabiat kuvvetlerine olan inanç, eski Türk dini bünyesinde özel bir yer işgal etmektedir. Bu konuda en önemli verileri barındıran Orhun Yazıtlarında Türkler, yer, su, ağaç, orman gibi coğrafyayı oluşturan unsurlara kutsallık atfetmişlerdir.⁶ Tabiatındaki tüm nesnelere hissetmek, duymak, iyilik ve kötülük yapmak gibi kişiye ait özellikler barındırdığı, bununda onların içindeki ruhlar sayesinde olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle eski Türkler, bu varlıkların doğrudan kendilerini değil, içlerinde bulunan ruhları ve ruhların barındırdığı gizli güçleri kutsamış ve onlara karşı saygı, minnet, korku karışımı bir duygu beslemişlerdir. Suya atfedilen anlamların temelinde de bu duygular yatmaktadır.⁷ Türkler için tabiat yani Yer-su/Yer-sub yeryüzünde yaşayan iyi ruhların hepsidir. Türkler bir yerden başka bir yere göçmenin "Yer-su" nun emri ile olduğuna inanmış, göç ettikleri yeni yerlere eski yurtlarında isimlendirdikleri ve vatan duygusunun gelişmesini sağlayan maddi ve manevi değer ve semboller de kendileriyle beraber göç ettirmişlerdir.⁸ İmparatorluklar döneminde "ıduk-yer-sub" kültü gelişerek vatan kültü derecesine çıkmıştır.⁹ Türklerin anlayışına göre Yer-su'lar Tanrı tarafından gönderilen bir hediye, güzellik sembolü ve hayat kaynağıdır. Nitekim Gök Türk Kitabelerinde "Kutsal Yer-sub" ifadesi ile hem koruyucu ruhlar hem de vatan kastedilmiştir. Bu anlayış, özellikle dağ ve orman kültüründe kendisini iyice göstermiş ve Türklerde yüksek dağların Tanrının makamı olduğu sonucunu doğurmuştur. Bu ruhların Türklerin mukadderatına da etki ettiği, nitekim Göktürk ülkesine saldıran düşmanların Tanrı Umay ve Yer-su'ların da yardımıyla gafil avlanarak geri püskürtüldüğü anlatılmaktadır.¹⁰ Kültür içerisinde önemli bir yere sahip olan suyun, hayat verici özelliği ile tabiatın en önemli unsuru olması farklı din ve mitolojilerde de karşımıza çıkmaktadır. Simgesel anlamı ile su, bütün potansiyel güçleri temsil eder ve tüm varoluşun kaynağı, her türlü maddenin temeli, bütün tohumların taşıyıcısı olarak görülür. Aynı zamanda dönülecek ilk özü simgeler.¹¹ Bazı Türk boylarında sular, kudret ve kuvvet kaynağı sayıldığı gibi, kahredici ve koruyucu iye olarak da kabul edilmiş ve yaratılış öncesinde Talay adında büyük bir sudan bahsedilmiştir.¹² Türklerde Yer-su'ların en bilenenleri aynı zamanda dört ana yönün de sembolü olmuştur. Bunlardan doğu ağaç ile; batı demir ile; kuzey su ile temsil edilirken güney ateşle özdeşleştirilmiştir.¹³

L. N. Patanov, "Türk kabileleri, soyun mülkiyeti olan yerleri kutsal sayarlar" der ve bu çerçevede her bir topluluğun bir özünün/Altay'ının var olduğunu söyler. Onun topluluk üyelerini doyurduğunu anlatır. Bu çerçeveden bakıldığında Türklerin, dağların,¹⁴ ırmakların, göllerin özünü kutsadıklarını, bir başka deyişle bu unsurları canılaştırdıkları görülür,¹⁵ Yer-Su ruhlarının Toprak Ana olarak görülen Ötügen'e bağlı doğa ruhları oldukları kabul edilir ve bazen bir ağacın, kayanın, dağın, gölün, ırmağın ya da hatta bütün bir ülkenin ruhu olarak da görülürler.

² Evans-Prichard, İlkelerde Din, s. 32-35

³ Ahmet Hikmet Eroğlu, Kavram Atlası Dinler Tarihi II, Gazi Kitapevi, Ankara Eylül 2020, s.4

⁴ Sedat Veyis Örnek, Etnoloji Sözlüğü, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s.20

⁵ Yusuf Ziya Yörükkan, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm Şamanizmin Diğer Dinler ve Alevilik Üzerindeki Etkileri, (Hazırlayan: Turhan Yörükkan), Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009, s. 50-51

⁶ İbrahim Kafesoğlu, Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülhazalar, Ötügen Yayınları, İstanbul 2017, s.106

⁷ Atilla Türkyılmaz, "İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları". Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, 4: 83-100. S.86

⁸ Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s.177

⁹ Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s.48

¹⁰ Hikmet Tanyu, Dinler Tarihi Araştırmaları, AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 37-38

¹¹ Mircea Eliade, Dinler Tarihine Giriş, (Çev. Lale Arslan), Kabcacı Yayınları, İstanbul 2003, s.196-197

¹² Murat Uraz, Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul 1994, s.180

¹³ Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s.49

¹⁴ Dede Korkut hikâyelerinden Dirsehan oğlu Buğaç hikâyesinde anası oğlunun başına gelen felâketi dağ ruhundan bilmiş olacak ki dağa; "otların bitmesin, suların akmasın, geyiklerin taşa dönsün!" şeklinde hitap eder. Abdulkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 468

¹⁵ Harun Güngör, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kum Saati Yayınları, İstanbul 1997, s. 35

Bundan dolayı Türklerde Yer-su'lara saygı gösterilmesi gerekir, bir ormana girildiğinde dikkatli hareket edilir; sesli konuşulmaz, dallar kırılmaz, taş atılmaz. Eğer insan doğadan bir şey aldıysa bu sadece doğa ruhlarının izin vermesiyle mümkün olur. Bu yüzden Türkler bu ruhları kutsal sayar ve onlara saygıda kusur etmezler.¹⁶

Türklerin geleneksel ve ruhlara dayalı dünya görüşlerinin ayrılmaz parçası olan; “eezi, iye, sahip” gibi adlarla anılan, gözle görülmeyen koruyucu ruhların varlığı, büyük oranda tabiat kültürünün temelini teşkil etmektedir. Geleneksel anlayışa göre, gözle görülen her şeyin bir perisi, ruhu ya da “iye”si vardır ve bunların her biri, hâkimi ya da sahibi olduğu orman, ateş, av, ağaç, dağ, su, taş ve benzeri yerlerde yaşarlar. Mesela suların sahibi ve yöneticisi kabul edilen Su İyesi, farklı Türk boylarında ve anlatılarında “Su Issı, Sug Eezi, Su Anası, Uhun Ecen, Su baba, U İçite, Ukulaan Toyon” gibi değişik adlarla anılmaktadırlar. Konu mitsel tasavvurlarda da geçer ve Su Issı olarak adlandırılır. Genelde insan, bazen de nehir, ırmak ve pınar gibi yerlerde balık şeklinde görüldüğüne inanılır.¹⁷

Eski Türklerde Yer-su insana o kadar yakın ve tabiatı icabı insanla o derecede bir akrabalık halindedir ki, insan ona her durumda çekinmeden başvurabilir. Bu yüzden insanlar, Yer-su'ya olan şükran ve minnetini ifade için ona dua eder, hediyesini sunabilir, gerektiğinde ona şiirlerinde ve dualarında yer verir onu över ve hürmet eder. Yolcu, her bir tehlikeli dağ geçidinde veya şiddetle akan nehir geçitlerinde kendisine zarar gelmesini önleyen o yerin iyisine olan teşekkürünü ifade etmek için obo denilen taş yığınının üzerine bir taş da kendisi atar veya kutsal bir ağaca çaput bağlayarak teşekkürünü gösterir.¹⁸

3. KUDDÛSÎ'NİN ŞİİRLERİNDE YER-SU KÜLTÜ

Kuddûsî'nin Yer-su Kültü ile ilgili şiirlerine geçmeden önce hayatı hakkında kısaca bilgi verilmesi faydalı olacaktır. Anadolu'da topraklarında yetişen meşhur şairlerden birisi olan Kuddûsî'nin, XVIII. asrın ikinci yarısı ile XIX. asrın ilk yarısı arasında yaşadığı sanılmaktadır. Asıl adının Ahmed olduğu söylenen şairin Kuddûsî mahlasını kullandığı belirtilmektedir. Aslen Maraşlı olduğu bilinen Ahmed Kuddûsî'nin Niğde'nin Bor ilçesinde dünyaya geldiği belirtilmektedir. Kendisi daha çok Kuddûsî Baba, Maraşîzâde veya İbnü'l Mer'aşî adlarıyla bilinmektedir. Kuddûsî hem din ilimleri ve hem de tasavvuf terbiyesini âlim ve kâmil bir kişi olarak bilinen babası İbrahim Efendiden alır. Önceleri Nakşî olduğu söylenen Kuddûsî, sonrasında Kadiriyye'ye intisap eder.¹⁹ Çeyrek asra yakın bir süre Mekke ve Medine'de hayat sürer ve yeniden Bor'a döner. Sonra evlenir çok sayıda çocuk sahibi olur.²⁰ Kuddûsî'nin çocukluğundan itibaren kendisini mutasavvıfların içerisinde bulması ve onlardan tasavvuf terbiyeyi alması, uzun süre Hicaz'da kalması, yine uzun sayılabilecek bir uzlet hayatı yaşaması, onun gönül dünyasını zenginleştirmiş ve şiirlerini İlahi aşkın tutkusuyla yazmıştır.²¹ Kuddûsî, halka gönül dünyasını açarken içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını, kutsallarını, tabiat ve Tanrı algısını, inanç esaslarını, dağları, taşları ağaçları, suları, çiçekleri, melekler gibi manevi varlıkları, görünen ve görünmeyen tüm yaratılmışları da şiirlerinde kullanmayı ihmal etmemiştir. Zira toplumun belleğinde tabiat başta olmak üzere Tanrının yarattığı evren ve içerisindekiler tümüyle kutsaldır ve onlar da kendi hal dilleriyle konuşmakta, Tanrı'yı zikretmekte, bir iyeye sahip oldukları için insanlara iyilikleri ya da kötülükleri dokunabilmektedir. Mutasavvıf şairler, Tanrı'ya yakarırken kendileriyle birlikte birer ruha sahip olduklarına inandıkları Yer-su'ları da katmak istemişlerdir. Bunu yalnızca Kuddûsî'de değil ondan beş asır önce (1240-1320) yaşadığı²² düşünülen Yunus Emre'de de görmek mümkündür. O, şiirlerinde kuşlar yanında cansız olan ancak bir ruhunun olduğunu düşündüğü dağlar ve taşları da katarak Tanrıya yakarır ve bunu;

Dağlar ile taşlar ile
Çağırayım Mevla'm seni
Seherdeki kuşlar ile
Çağırayım Mevla'm seni

Benzer anlayışların Kuddûsî dışında diğer Tekke Edebiyatı mensupları arasında sıklıkla geçip geçmediği başka bir araştırmanın konusudur. Ancak çalışmamıza esas teşkil eden “Kuddûsî Divanı”nda da Yer-su Kültü'nün izlerine sıklıkla rastlandığını söyleyebiliriz. Kuddûsî, canlı-cansız ya da görünen ve görünmeyen varlıklar da dâhil kâinattaki her şeyin bir ruhunun olduğunu ve bunların tamamının Hakkı tespih ettiğini ifade etmektedir. Bunlar arasında insanlar, cinler ve melekler yanında rüzgâr, su, ağaç, toprak, dağ, taş, güneş, ay, yedi gök, arş, kürsî ve okyanuslarda yaşayanlar da bulunmaktadır. Kuddûsî bunu:

Halâ'ik içre düşmüş gulgule gördüm ki âlemde
Melâi'ik ins ü cin hayvân kamu yeksân ider tesbîh

¹⁶ Bknz. Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, Yusuf Ziya Yörükân, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm Şamanizmin Diğer Dinler ve Alevilik Üzerindeki Etkileri, (Hazırlayan: Turhan Yörükân), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009

¹⁷ Fuzuli Bayat, Türk Mitolojik Sistemi, C. II. Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s.248

¹⁸ Wilhelm Radloff, Sibiryadan C.III, (Çev. Ahmet Temir), MEB Yayınları, İstanbul 1994, s. 17

¹⁹ Süleyman Uludağ-Mustafa Asım Köksal, Kuddûsî Ahmed Efendi, DİA İslam Ansiklopedisi, C. 26, s. 315

²⁰ Lütfi Alıcı-Gülcan Alıcı, Mar'âşîzâde Ahmed Kuddûsî'ye Göre Tarikatın Altı Erkânı, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S:6/2018, s. 14

²¹ Ali Tenik, Ahmed Kuddûsî (İbnü'l Meraşî), Uke Yayınları, Kahramanmaraş 2011, s. 60-63

²² Mustafa Tatcı, Yunus Emre, DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 43, s. 600-605

Su yel âteş ağaç toprak u dağ u taş cemî'si
Zemîn üzre olan cümle tutup fermân ider tesbîh

Yedi gök arş u kürsî levh kalem yıldız güneş ü ay
Bulut hem yıldırım kırcıca kar bârân ider tesbîh²³

Tasavvuf düşüncesinde kâinat on sekiz bin âleme ayrılmıştır. Bunlar arasında “dokuz felek, kürre-i hava, kürre-i mâ, kürre-i turâb, kürre-i nâr, yani enâsır-ı erbaa, cemâd, hayvân, nebât yani mevâlid-i selâse, insan ve insan-ı kâmil” bulunmaktadır ve bunların toplam sayısı on sekiz kabul edilmektedir. Açığa çıkmaları ile beraber her biri bin sayılmış ve böylece toplam sayı on sekiz bine ulaşmaktadır.²⁴ Kuddûsî'ye göre kâinatta insan ve diğer bir kısım canlılar uyusa da uyumadan ve sürekli olarak Tanrı'yı tespih eden on sekiz bin âlemin varlığından söz eder ve bunu:

Uyumaz on sekiz bin âlemin halkı sana n'oldı
İderler cümlesi tesbîh ü ezkâr u du'â ikâz

Uyumaz arş u fers ü şems ü mâh u necim ü kürsî
Yedi deryâ yedi kat yir dahi yedi semâ ikâz²⁵

Kuddûsî, yağmur bulutları, yağın yağmur, esen rüzgâr, kar ya da yıldırım gibi tabiat olaylarının da insanları ikaz mahiyetinde Hakk'ı zikrettiğini, onun emriyle tecelli ettiğini, hatta kuşlar ve horozun ötmesinin de aynı amaca matuf olduğunu söyler.

Uyumaz od su yil toprak ağaç taş hep cemâdât hem
Bulut kar yıldırım yağmur ki bunlar dâ'imâ ikâz

Uyumaz ins ü cin ü vahş u tuyûr u horûs esmâk
Dilerler cümle mevcûdât u mahlûkât atâ ikâz²⁶

Kuddûsî, kâinatta var olan her şeyin bir düzen içerisinde yaratıldığını ve Tanrının eseri olduğunu içselleştirmiş gözükmektedir. Onun gözünden bakıldığında evrende görünen ve görünmeyen her şey canlıdır ve bir ruha sahiptir. Kuddûsî'ye göre mevcudatın tamamı kendi dilince sürekli Tanrıyı anmakta ve onu tespih etmektedir.

Hemân bir sen misin kulluk iden ey ibn-i Âdem
Hüdâya cümle mevcûdât ider tesbih dilince²⁷

Kuddûsî'nin üzerinde durduğu diğer bir konu ise zikirdir. Unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek gibi anlamlarına gelen bu kelimenin, Kuran-ı Kerim'de 256 yerde geçtiği bilinmektedir.²⁸ A'râf suresi 205. âyette, “İçinden yalvararak ve korkarak, aşikâre olmayan hafif bir sesle Rabbini de an da gafillerden olma!” uyarısını hatırlatan Tanrı'nın, insanın gaflete düşmeden onu mütemadiyen anması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu ve buna benzer ayetlerden yola çıkan mutasavvıflar, kişinin Tanrı'yı tek başına tespih etmesi yanında sema, ayin ve hadr gibi isimlerle anılan toplu zikir törenlerini de icra etmesi gerekliliği üzerinde dururlar. Kuddûsî, kâinatta var olan her şeyin insanlar gibi bir araya gelerek zikir halkaları oluşturduklarını dile getirir ve bunu:

Zî-rûh cemaâdât
Ehl-i semâvât
Cümle beriyât
Dir Allah Allah

Yirler felekler
Cümle melekler
Suda semekler
Dir Allah Allah.²⁹

Arapçada birlemek, anlamına gelen tevhîd kelimesinin, sûfiler arasında Allah'ı tadarak bilmeleri anlamına gelmektedir.³⁰ Kuddûsî, şiirlerinde Tanrı'nın birliği üzerinde durmuş ve sadık kulların, gaflete düşmeden yaşadıkları her anı ve zamanı tıpkı taşlar gibi O'nu tevhid etmeleri gerektiğini söylemiş ve bunu:

Akıtsın göziniz yaşlar
Nitekim akıdır taşlar
Tutun sözümi kardaşlar
Hemân tevhîd idin tevhid.³¹

²³ Ahmet Doğan, Kuddûsî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 354-355

²⁴ Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 495

²⁵ Doğan, Kuddûsî Divanı, s. 757

²⁶ Doğan, Kuddûsî Divanı, s. 757

²⁷ Doğan, Kuddûsî Divanı, s. 154-155; 354

²⁸ Kamil Yılmaz, Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, s. 162

²⁹ Doğan, Kuddûsî Divanı, s. 823

³⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s. 659

Kuddûsî, Tanrı sevgisinin yalnızca derviş veya Tanrı dostlarını coşturmadığını, doğadaki diğer nesnelere de benzer özellikler gösterebildiğini söylemektedir. Ona göre denizlerin dalgalanması, suların çağlaması, rüzgârın deli deli esmesi veya bülbüllerin gül bahçesinde şevk ile ötmesi de Tanrı aşkıyladır. Kuddûsî, onların bu hâllerini, dervişlerin topluca yaptıkları zikir sırasında öne-arkaya, sağa-sola doğru yaptıkları ritmik raks hareketlerine benzetmiş ve bunu:

Bugün ben sevmişem bir hûb ki vasfın idemez diller
Denizler mevc urup coşar akar ışık ile seller

Ne gökçek yüzlü dilber kim ana halk-ı cihân hayrân
Anın ışık ile raks eyleyüp dâ'im eser yeller.³²

Kuddûsî'ye göre secde edenler yalnızca insanlar değildir. Kâinattaki yaratılan her şeyin yaratıcısına secde ettiğinden de söz etmiş³³ ve bunu:

Yirde gökde her ne ki var Tenriye eyler sücûd
Cümle zî-ruh nâtik u sâmit ağaçlar taşlar.³⁴

Kuddûsî ve öncesinde yaşamış Hak âşıklarının ortaya koyduğu tasavvuf anlayışının konar-göçer Türkmenlerin hayat tarzları ve sosyal yaşamlarına uygun düştüğü söylenebilir. Nitekim hayatını kırlarda, bayırlarda geçiren, sürülerinin peşinde dağdan dağa koşan yarı göçebe bu insanların, doğa ve içindekilerin de tıpkı kendisi gibi Tanrı'yı bildiğini ve onu zikrettiğini düşünmesi onlar için beklenen bir durumdur. Dolayısıyla Kuddûsî de tıpkı Yunus Emre gibi yaratılanı yaratandan ötürü sevmiş ve insanlar tarafından kerih görülen, yılan, akrep, köpek ve hatta domuzun da Tanrı'nın eseri ve doğanın bir parçası olduğunu onlarda da nice güzellik ve sıralar olduğunu dile getirmiştir.

Bulmadım bir nesne kim ola abes
Çâr anâsır yil su hâk ü nâr güzel

Kelb ü hinzîr ü yılan akreb dahi
Sâ'irinin var nice esrâr güzel.³⁵

4. SONUÇ

'İncinsen de incitme', 'yaratılanı severiz yaratandan ötürü', gibi şiir örneklerinden hareketle Türklerin din anlayışları ya da dini tutum ve davranışlarının ne olduğu hakkında bir fikir edinebiliriz. Dünyada barış ve kardeşliğin hâkim olması için çalışan ve gittikleri ülkelere adalet götüren bu milletin temel anlayışının esasında barış ve kardeşlik olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlayış ve felsefenin oluşmasında Türklerin, tarihleri boyunca çok farklı coğrafya ve insanlara hükmetmiş olmaları yanında farklı medeniyetlerle iç içe yaşamış olmaları da etkili olmuştur. Bunun yanında Türklerin, İslam ile karşılaşmadan önce Yahudilik, Hıristiyanlık, Zerdüştilik, Manihaizm gibi dinlerle tanışması ve Türklerden bir kısmının bu dinlere girip çıkmaları da farklı din ve medeniyetten insanlara karşı tutum ve davranışlarında belirleyici olmuştur. Öte yandan geçmişten günümüze mistisizmle özdeşleştirilen Budizm ve Caynizm gibi Hint dinleri ve coğrafyasının etkisinden de söz etmek gerekmektedir. Kâinatın Tanrının eseri olduğu için kutsal sayılması gerektiğine inanan ve günümüzde toplumun çoğu kesimleri tarafından eleştirilen ve artık işlevini yitirdiği düşünülen tasavvuf ve tarikatların, Kuddûsî'nin hayatında ve düşüncelerinin oluşmasında önemli oranda etkili olduğu söylenebilir.

Ortadoğu coğrafyasının aksine Anadolu topraklarında selefi din anlayışına sahip olunmamasında kaynağının İslam öncesi anlayışlara kadar uzanan ve Türklerin İslam öncesi inançlarının da etkisinden söz edilebilir. Daha çok gönüllere hitap eden bu din anlayışı sayesinde Anadolu coğrafyası huzur içerisinde varlığını devam ettirebilmiştir. Sokak hayvanları ve yabancı güvercinler için dahi vakıf oluşturan bu ülke insanları, kâinata baktıklarında da onda Allah'ın yüceliğini ve aşkınlığını görmüşlerdir. Dağlar, taşlar, ağaçlar, sular onun aşkınlığının tezahürü olarak görülmüştür. Tıpkı Yunus Emre ve diğer birçok tekke şairi gibi Kuddûsî de kâinata her şeyin Allah'ı zikrettiğini söylemiştir. Bu türden din anlayışları gönüllere hitap ettiği için toplum tarafından kabul görmüş ve kutsal vatanın bir parçası olarak görülen dağlar, taşlar, ağaçlar ve suların bizi birleştiren ve bir arada tutan değerler olduğunun farkına varılmıştır.

Türklerin yaşadıkları bölgeleri sahiplenmelerinde ve orayı yurt tutmalarında, gerektiğinde vatan toprağı uğruna her türlü fedakârlığı göze alan dünya görüşünün altında da aslında geçmişten günümüze kadar ulaştırılan "Kutsal Yer-su" kültürünün önemi çok fazladır. Türkler karnını doyuran ve bir izi'sinin olduğuna inandığı vatan toprağı ile hayat kaynağı olarak gördüğü suya kutsallık vermiş ve bunu, "su gibi aziz ol" sözünde olduğu gibi içselleştirmiştir. İslam

³¹ Doğan, Kuddûsî Divanı, s. 780

³² Doğan, Kuddûsî Divanı, s. 639

³³ Kuddûsî'nin şiirinde işaret ettiği gibi Kahramanmaraş ve çevresinde de kimi ağaçların "secde ettiklerine" inanılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Hamza Karaoğlan, Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri, Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 285, 330, 355

³⁴ Doğan, Kuddûsî Divanı, s.620

³⁵ Doğan, Kuddûsî Divanı, s.462

öncesi tanrısallığa sahip olan bu inanış, sonrasında da İslam'ın özüne uygun şekilde yaşatılmış ve halkın inanışları, şiirleri, duaları, destanları ve kültüründe yerini almıştır.

KAYNAKÇA

1. Cebecioğlu, Ethem. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul 2005
2. Doğan, Ahmet, Kuddûsî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara 2013
3. Edvard, Evans-Pritchard, İlkelerde Din (çev. Hüseyin Portakal), Öteki Yayınevi, Ankara 1994
4. Eliade, Mircea, Dinler Tarihine Giriş, (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003
5. Eroğlu, Ahmet Hikmet, Kavram Atlası Dinler Tarihi II, Gazi Kitapevi, Ankara Eylül 2020
6. Güngör, Harun, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kum Saati Yayınları, İstanbul 1997
7. Heehs, Peter. Indian Religions A Historical Reader of Spiritual Expression and Experience, Hurst Company, London 2002
8. İnan, Abdulkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986
9. “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987
10. Kafesoğlu, İbrahim, Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017
11. Ögel, Bahattin, Türk Mitolojisi, Türk tarih Kurumu, Ankara, 2010
12. Örnek, Sedat Veyis, Etnoloji Sözlüğü, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 200, Ankara 1971
13. Radloff, Wilhelm, Sibiryadan C.III, (Çev. Ahmet Temir), MEB Yayınları, İstanbul 1994
14. Tanyu, Hikmet, Dinler Tarihi Araştırmaları, AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973
15. Uraz, Murat, Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul 1994
16. Yılmaz, Kamil, Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018
17. Yörükan, Yusuf Ziya, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm Şamanizmin Diğer Dinler ve Alevilik Üzerindeki Etkileri, (Hazırlayan: Turhan Yörükan), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009